

Написане мишається

САМ ПРО СЕБЕ

(автобіографії Бориса Грінченка)

У якому жанрі не виступав би письменник, він неминуче засвідчить свою присутність або в зображенні перебігу моментів власного життя, або у спалахах самопізнання й самовираження його героїв. Хоча ототожнювати героя твору та його автора не маємо права.

Жанр – це сфокусований погляд автора на матеріал. А коли він обирає автобіографію, то пропускає крізь призму власного “Я” спогади, дає оцінку сучасному і, хоче того чи ні, пропонує майбутнє. Здавалося б, він в автобіографії зосереджується на власній особі, на перебігу особистих подій із фіксацією, що з нього забрав час, а що люди, праця, система, боротьба з нею. Епізоди життя, незалежно від автора, задокументовують літературні, мистецькі, політичні явища, літературний побут і творять, не зважаючи на суб’єктивність автобіографічного жанру, найоб’єктивнішу історію цілого народу. Недаремно Т. Шевченко геніально узагальнив: “История моей жизни составляет часть истории моей родины”, – хоча й зізнався: “Но я не имею духу входит в все ее подробности”. Чи вистачило духу в Б. Грінченка ввійти в подробиці свого життя, дають відповідь його автобіографії.

1981 р. у Нью-Йорку побачило світ видання ВУАН у США за редакцією Юрія Луцького “Самі про себе – Автобіографії видатних українців XIX ст.” Звичайно, важко назвати Галину Журбу, Б. Лепкого, С. Смалья-Стоцького діячами XIX ст., але чиє автобіографії у книжці невинувато бракує – це Бориса Грінченка. Бодай дві з нам відомих його автобіографій мали бути доступні Ю. Луцькому. Вони були опубліковані: одна в “Історії літератури руської” О. Огоновського, друга у збірнику С. Єфремова “Над могилою Бориса Грінченка” (1910). Інші друкуємо вперше за автографами ІР НБУВ.

Автобіографія – жанр оригінально-неповторний у спадщині історичних діячів, учених, письменників. Вона дає основний документальний матеріал про час, в якому жив той чи той діяч, його оточення і стосунки з ним, свідчення про перші імпульси формування особистості, життєвого вибору та творчого кредо, суспільно-політичного й літературно-мистецького ідеалу. Автобіографія дає першоджерельну інформацію про головну справу життя та її результати. Жанр найсуб’єктивніший, але після перевірки фактами доби, автобіографія перетворюється на найоб’єктивніший документ біографічного жанру, стає живою історією наукового і літературного життя доби. Найсуттєвіше доповнення автобіографій кожного письменника і дослідника становить їхнє листування із певним колом адресатів. Їх у Б. Грінченка біля 500!

Жанр автобіографії сягає початків писемності. Вкрай необхідно створити бібліотеку автобіографій від Володимира Мономаха і Данила Заточника, ренесансного С. Оріховського, автора автобіографічної повісті-сповіді “Лист до Яна Франціска Комендоні про самого себе” (XVI ст.) до автобіографічних

зізнань і філософствувань Іллі Турчиновського (XVIII ст.) та окремо виданих автобіографій М. Костомарова (1890 і 1922 рр.), М. Драгоманова.

Уже Володимир Мономах – перший світський письменник в українській літературі XII ст., який у лютому 1117 р. (за Л. Махновцем) завершив “Повчання” й буквально роздер пелену богословсько-філософського любомудрія, коли звернувся у своїх розмислах до справ земних. Князь Володимир не тільки напучує молодих руських князів, а й подає найдетальнішу розповідь про самого себе, себто подає перший літературний зразок автобіографії. У щойно виданому першому томі “Історії української літератури” в 12-ти томах, що насправді виступає історією жанрів, основоположно стверджується, що за жанровими ознаками “Повчання” В. Мономаха “найбільше підпадає під визначення “батьківське повчання”, проте у другій частині текст набуває форми життєпису, складеного князем Володимиром із власних спогадів про минулі роки. Стилістично автобіографічна частина наближена до порічних літописних записів...”*. Це найсучасніша наукова оцінка жанру.

Отже, як твір синкретичного жанру, “Повчання” В. Мономаха правомірно буде розглядати як князівське напучення, “Батьківське повчання”, як життєпис, як спогади і як автобіографію, – усі в ембріональному зародковому періоді. За стилістичною характеристикою – літописні записи. Ширше висвітлив “автобіографію” В. Мономаха, щоб подати підтвердження унікальному жанровому явищу, яке трактуємо як своєрідну автобіографію письменника.

Ідеться про енциклопедичну статтю “Борис Грінченко”, написану самим Грінченком для “Большой Энциклопедии” за редакцією С. Южакова і професора П. Мілюкова про самого себе. Усі статті на літери В–Я для “Большой Энциклопедии” були написані протягом 1900–1904 рр., хоча друкувалися й після смерті Б. Грінченка. Усього написано ним понад 300 статей, більше 200 були опубліковані. Стаття “Борис Грінченко” вміщена у т. VII на с. 607-608. Стиль енциклопедичної статті (“літописного запису” у князя Володимира) не заперечує її автобіографічного характеру. Є все: відомості про рік народження, початки літературної та наукової праці, про основні пріоритети наукової діяльності тощо. Редактори “Большой Энциклопедии” внесли до статті посутні правки. Грінченків початок: Грінченко Борис Дмитрович – “малорусский писатель” виправлено на “выдающийся украинский поэт и писатель”. У подальших статтях уже й сам Грінченко замість офіційного “малорусский” став писати “украинский”. Але багато правок, як зауважував Б. Грінченко, спотворювали статті, деякі з них були редакцією відхилені.

Вважаю, що це своєрідна енциклопедична автобіографія, і подаю її як п’яту відому автобіографію Б. Грінченка, що лежить на порубіжжі кількох жанрових форм.

Звірено з автографом, що зберігся в Інституті рукопису НБУВ: Брульони розвідок, писаних для “Большой Энциклопедии” 1900–1904 рр., ф. I, од. зб. 31445, с. 1-1384. За опубліковані в “Большой Энциклопедии” матеріали Б. Грінченко одержав понад 2000 крб. гонорару, які в основному використав на книговидавничу справу. Співробітництво з Южаковим Грінченко припинив у зв’язку з роботою над “Словарем української мови”.

Грінченко, Борис Дмитриевич, выдающийся украинский поэт и писатель (псевд. В. Чайченко, Ив. Перекотиполе). Род. 1863. В галицком журнале “Світ” помещены были 1881 его первые стихотворения. До настоящего времени издал сборники стихотворений: “Під хмарним небом” (Львов, 1893), “Книга

* *Історія української літератури*. У 12 т. / Ред. кол.: В. Дончик, Л. Скупейко, Н. Бойко, М. Бондар, С. Гальченко, І. Дзюба, М. Жулинський, Н. Зборовська, Ю. Кузнецов, А. Кравченко, Н. Левчик, Р. Мовчан, Є. Нахлік, Ю. Пелешенко, О. Поліщук, Г. Сивокін, В. Сулима, М. Сулима, Н. Шумило. Передм. М. Жулинського. – К.: Наук. думка, 2013. – Т. I. – С. 38.

казок віршом” (Львов, 1894 и Одесса, 1896), “Байки” (Львов, 1895 и Чернигов, 1895), “Пісні та думи” (Чернигов, 1895) и ряд стихотворений в журналах “Зоря”, “Дзвінок”, “Літературно-науковий вістник”, американской газете “Свобода” и др. Переводил по-украински Гейне, Гете, Шиллера (“Вільгельм Телль”, “Зоря”, 1895, “Марія Стюарт”, Львов, 1896) и др. 1891 вышел во Львове том его рассказов “Оповідання”, а 1891–1892 там же два романа: “Соняшний промінь” и “На распутті”, посвященные изображению украинской интеллигенции и народа; затем ряд рассказов в галицких журналах (“Зоря”, “Правда”, “Діло”); в России из всего этого издано: “Оповідання” (Чернигов, 1897) и “Хатка в балці” (Чернигов, 1898). Его драмы (“Ясні зорі”, “Нахмарило”, “За батька”, “Серед бурі”) печатались в Галиции в журналах “Зоря” и “Літературно-науковий вістник” (1897–1899). Ряд педагогических, публицистических, критических и иного содержания статей в различных галицких изданиях: “Періодичне видання для дітей” (“Учитель”, Львов, 1892), “Популярні книжки” (Зоря, 1891), “Українська книжка на селі” (Зоря, 1892), “Три жіночі постаті” (“Зоря”, 1893), “Галицькі вірші” (“Правда”, 1891), “Кільки слів про нашу літературну мову” (“Зоря”, 1892) и мн. др. в журналах и газетах: “Батьківщина”, “Буковина”, “Житє і слово” и др. 1895–1899 вышли три тома его “Этнографических матерьяловъ” (малорусских), отчасти им самим записанных, отчасти только приготовленных для издания: томы I и II проза (479 номеров), т. III песни (1700 песен, кроме вариантов). Рецензии см.: “Вѣстникъ Европы”, 1897, № 1, “Кіевская старина”, 1895 и 1896, №№ XII и XI, в книге Горленка “Южнорусскіе очерки и портреты” (Завѣты деревни), “Записки наукові т-ва им. Шевченка”, 1896, X и 1897, XVIII, “Этнографическое обозрѣніе”, 1898, № 1, “Revue des traditions populaires”, 1897 № 2, “Archiv für Slavische Philologie”, 1899, т. XXI. Стихотворения, рассказы и статьи для детей помещались в детских журналах “Дзвінок” и “Бібліотека для молодіжи”. Для народного чтения вышел ряд оригинальных работ и передѣлок (изданы отчасти в Галиции обществом “Просвіта”, отчасти в России, 1883–1893); “Робінзон”, “Серед крижаного моря”, “Велика пустиня Сахара”, “Фінляндія”, “Про грім та блискавку”, биографии: Котляревского, Квитки, Гребенки, Гутенберга, Гарфильда и пр. С 1894 издает в Чернигове серию дешевых книг для народного чтения (до сих пор 47 номеров). По-русски печатались в периодическ. изданиях и вышли отдельно: “Земскія оцѣнки Черниговской губ.”, “Земскіе книжные склады”, “П.А. Кулишъ”, “Народные спектакли” и пр. В “Большой Энциклопедіи” пишет по отдѣлам новой украинской литературы и фольклора. См.: Огоновский, “Исторія литературы” (“Зоря” 1892, №№ 19-24 и 1893, №№ 1-3).

Том VII, с. 607-608.

* * *

В усіх інших автобіографіях Б. Грінченко не забував наголосити, що в батьковій сім’ї панували ворожі до України, зокрема до української мови, настрої. Бабуся Б. Грінченка була двоюрідною сестрою Г. Квітки-Основ’яненка, свідомою українкою. Її син, батько Б. Грінченка, відслуживши армійським штабним офіцером, не просто цурався рідної мови, а стояв уже на ворожих антиукраїнських позиціях. Перша перемога Б. Грінченка в питанні національних відбулася в родині. Мати Борисова, чистокровна росіянка, раділа з успіхів сина “на українській роботі”. Під українським впливом Бориса були сестри Аполлінарія й Анна і брат Петро, що у званні капітана третього рангу (полковника) у буремному 1918 р. на одному з крейсерів Чорноморського флоту підняв жовто-блакитний український прапор і разом з іншими кораблями залишив Чорне море й кинув якір десь у Марокко. Там перебули Другу світову

війну і вже після неї очільники української діаспори продали непридатні українські кораблі на металобрухт. Доля брата Петра залишається невідомою. Один із львівських часописів у 1930-х рр. опублікував фото українських морських офіцерів на палубі крейсера. Серед них названий і Петро Грінченко. Далі його долею ніхто не цікавився, ентузіаста не знайшлося.

Так склалося, що й Борис, як і батько, одружився на чистокровній росіянці Марії Миколаївні Гладиліній, яка до одруження з Борисом “обрусяла українських діточок” у школах Харківщини. Вона стала не тільки його дружиною, другом і відданою помічницею, а й українською письменницею під прибраним ім'ям Марії Загірньої (1863–1928).

Друга перемога Б. Грінченка була над російським царизмом. “У протистоянні народництву, репресивних заходах проти українства, – дуже точно зауважує проф. Ю. Ковалів, – Російська імперія зазнала поразки, зіткнувшись із, на перший погляд, лояльним до неї, високоінтелектуальним українофільським рухом. Більшість національно свідомої інтелігенції зрозуміла, – продовжує Ю. Ковалів, – що за жорстоких репресій обачнішим вибором була просвітницька робота, тому й зневірившись у радикалізмі революційних перетворень, переходила до платформи культурницького резистансу”*. Підстави для такого наукового узагальнення дав ученому Б. Грінченко. Питання боротьби із царською цензурою за українську мову, за українську школу, за народопросвітню книжку підняті в автобіографіях Грінченка на повну силу. Усі автобіографії засвідчують життєвий вибір Б. Грінченка – просвіта народу.

Європейське просвітництво, в основному, свою теоретичну працю зосереджувало на соціальних проблемах, прагнучи як ідеалу, розумового суспільства. Просвітники XVIII ст. вірили в загальний поступ розуму, щиро сподіваючись, що “високопросвічені люди, з ясною думкою, узявши на себе завдання перевиховати людство, призведуть людство до загального щастя”**.

Минуло століття, ідеал просвітників виявився утопією. Б. Грінченко не брався своїми народопросвітніми заходами просвітити людство: він визначив свою мету скромніше – просвітити свій український народ шляхом прищеплення в його середовище знань, добиваючись не поступування розуму взагалі, якого в народі не бракувало, а набуття різних знань, моральних істин в народному вимірі, добра й щастя для кожної людини, прищеплюючи нові моральні й духовні цінності. Відмінність поглядів просвітника Грінченка від поглядів європейських просвітителів XVIII віку в неприйнятті універсального, світового громадянства, в запереченні космополітичної віри, що Батьківщина – це Всесвіт. Навіть наш національний розум – Григорій Сковорода величав себе “Гражданин мира”, хоча виступав за національну ідентичність: “Немец – немечествуи, француз – французюи, рус (себто українець. – В. Я.) – русом будь!”

Перші дві автобіографії написані 1892 р. Одна з них – автобіографія-лист, адресована молодому І. Липі. Із цього листа почалася щира дружба і співпраця двох провідних українських письменників і громадських діячів. Так, 1905 р. у відомому альманасі І. Липи “Багаття” знайшлося місце для поетичного слова Б. Грінченка. Автобіографія-лист 1892 р. – це задокументований шлях від москвофіла до свідомого українства, до отого сквородинського “рус – русом будь!” Зрозуміти свою українську сутність, пізнати себе допоміг Грінченкові все-таки Шевченко. Про це він із захопленням говорить майже в кожній автобіографії. Особливо, сказати б, пристрасно пише Б. Грінченко про це в листі до Івана Липи.

* *Юрій Ковалів*. Історія української літератури. Кінець XIX – початок XXI ст. Том перший. – К.: ВЦ “Академія”, 2013. – С. 38.

** *Петров В.* Розвідки. У 3 т. – К.: Темпора, 2013. – Т 2. – С. 857.

Автобіографія 1892 року, подана в листі до Івана Липи

“Високоповажаний Добродію

Зараз одержав Вашого ласкавого листа. Не знаю, власне, що Вам сказати. Мій життєпис цілком нікому не цікавий. Тим можу з його подати тільки одну дату, коли народивсь: 27 падолиста (XІ.) 1863 р. Цікавіше питання про те, як сталося, що я не пішов у зрадники¹. Це сталося так. Я почав писати вірші та й дуже рано – щось років з 7, чи що. Але все по-московському. Все виховання було наскрізь московське, навіть вороже до всього українського та мужичого (не вважаючи на вбожество, панські тенденції задержано). Але ще з часів давніх, дуже давніх, у батька збереглися переписані Гребінчини байки і якимсь способом (випадком) до його потрапив “Кобзарь” Семеренкового видання². “Кобзаря” батько ніколи не читав, але “Басни Гребенки” одного разу прочитав – себто власне не їх, але “Бороду та чуприну” Думитрашкову, що туди ж доточена була. Читаючи, сміявся з “москалів” (знов зауважую: він був ворожий цілком укр[аїнській] нац[іональній] ідеї). Це зосталося в мене в голові. Потім я стрів (у першому класі реальної школи будши) Энеиду і читав її, трохи сміявся, але скоро забув. Я дуже любив книжки і 12 років схотів до своєї хлопчачої бібліотеки купити “Т[араса] Бульбу”³. Я приручив се товаришові і він випадком купив мені його в укр[аїнському] перекладі. Це було мені горем, бо я зовсім такого не бажав, а бажав по-рос[ійськи] – я продав книгу. Але другої зими я, живучи на квартирі у московській (панській, звісно) сім’ї і чувши, як вона вихвалялася своєю Москвою та Калугою, випадком почув і друге: як одна панія, що жила в цій же господі, обороняла Україну, українську мову. Вона згадувала, хвалючи, про Шевченка. Поїхавши додому влітку я прочитав батькового “Кобзаря” і 13 років зробився тим, чим я єсть. Я якось відразу і без ваганнів порвав з усіма московсько-патріотичними тенденціями шовіністичного копіру (а саме до цього я прихильний був) і Тарас зробивсь міні і до сього дня зостаєця пророком. Я не шуткуючи кажу, що й досі я не можу думати про його, як про людину, – він і досі стоїть перед мене на такому високому п’єдесталі, що торкаєця головою до неба. Може, це наївна дитяча віра зробила, але я смію думати, що історія всесвітня не дає нам другого такого прикладу, як Шевченко: з мертвого він зробив живе – “трупі встали і очі розкрили”!

Почав друкувати свої вірші я р. 1881 у “Сьвіті” під псевд. Ів. Перекотиполе. За це мушу дякувати І.С. Левіцькому⁴. Міні було 18 р., як я, цілком одинокий, вдався до його з листом, пославши йому свої вірші. Він мене піддержав, підняв угору духа. За се йому повік буду вдячний.

С того часу і почав друкувати. Жив завсігди одиноко, освіту мав – затого ніяку⁵, – до всього доводилось доходити самому. Напр., тільки р. 1886 дійшов до того, що зрозумів, що вірші треба писати з повними рихмами, і почав нанова виробляти та переробляти усе, що понаписував досі. Хто це робив, той знає, яка се мука. – Посилав багато і віршів, і прози в Галичину: в “Зорю”, в “Діло” Франкові і в інші видання, але все те систематично одкидалося і друкувалося тільки инколи, дещо – і не з кращого. Напр. в “Зорю” з р. 1886 до р. 1890 до того часу як Лук[ич] став редактором⁶ – послав, якщо не помиляюсь, п’ять оповіданнів, і ні єдине не друкувалося.

Знайшов я в Галичині місце тільки тоді, як Шухевич став видавати “Дзвінок”, а Лукич редакувати “Зорю”. Раніше я вдавався з листами і с творами і до Т-ва “Просвіта”, і до Т-ва ім. Шевченка, але на все одмова була одна – мертва мовчанка. Та вже спасибі д. Кость Паньківський, член обох тих товариств, здобувши згодом мої листи, одмовив міні на їх – і так я зав’язав зносини с “Просвітою”⁷. Історія того, як Галичане поводитися з нами, письменниками з російської України, ще дожидає свого историка, але вона дуже цікава і, як кажуть наші братики Галичане, “поучаюча”.

Ось все, що маю сказати про себе. Та й так багато набалакав. Ви візьмете, звісно, с цього тільки потрібне. Ще одно: я сподіваюся (і дуже бажав би), що Ваша стаття вийде друком. Тим я становлю неодмінну умову: я мушу зоставатися псевдонімом і мої інші псевдоніми не повинні виявлятися. – Чому Ваша стаття звеця “Харківський національний рух”? Хиба може бути харківський нац. рух? Чи не краще: Національний український рух у Харківщині? Простіть за сю причепку!

За Башт[ового] дуже дякуватиму⁸ і нетерпляче ждатиму.

Стискаю Вашу руку!
Щирий та прихильний до Вас
В[асиль] Ч[айченко]
92.II.(21).

* Я звісно мовчу про зносини з цензурою. Це річ відома. Додам тільки куріоз: дозволені вже раз на наст[упній] с[торінці] твори міні доводилося посилати до ценз[ури]. Кілька ра[зів] не дозволено. А инша після упертого посилання дозволяє. Так, напр., Робінзона дозволила аж за четвертим разом⁹.

** Тепер вони надруковані у “Зорі” або ж друкуватимуться.

Про Вас чув багато¹⁰ гарного і радий, що цим листом зазнаюмлююся з Вами”.

ІР НБУВ, Ф. I, №41016

Примітки

¹ “...що я не пішов у зрадники...” – себто не пішов працювати на російську культуру, освіту і не став займатися “обрусительством”. “І я обрусля українських діточок”, – писала дружина Бориса Грінченка Марія Миколаївна.

² “Кобзарь” Семеренкового видання” – ідеться про виданий на кошти Василя Семеренка “Кобзар” Т.Г. Шевченка 1860 р.

³ “...12 років схотів... купити “Т[араса] Бульбу” – у 1875 р., коли Грінченку було 12 років, існувало видання видатного твору М. Гоголя в українському перекладі українською мовою М. Лободовського (1873). Пізніше переклади “Тараса Бульби” здійснили Олена Пчілка, М. Комаров, М. Садовський. Найкращим критики вважають переклад А. Ніковського (1929).

⁴ “І.С. Левицький” – Іван Семенович Нечуй-Левицький.

⁵ “...освіту має – затого ніяку...” – Б. Грінченко був виключений із 5-го класу Харківського реального училища за читання видань С. Подолинського, М. Драгоманова та ін.

⁶ “...як Лук[ич] став редактором...” – Володимир Левицький (псевдо – Василь Лукич) очолив редакцію “Зорі” в 1880 р.

⁷ “...зав’язав зносини с “Просвітою” – у Львівській “Просвіті” Б. Грінченко видав низку народопросвітніх книжок.

Збираючи автобіографії для “Історії літератури руської”, О. Огоновський звернувся до Б. Грінченка не безпосередньо, а через К. Паньківського. Див. примітку до наступної автобіографії.

⁸ “За Башт[ового] дуже дякуватиму...” – ідеться про книжку І. Нечуя-Левицького під псевдо Баштовий “Українство на літературних позах з Московщиною” (Львів, 1891).

⁹ “...Робінзона дозволила аж за четвертим разом” – Ідеться про переказ (переклади українською мовою були заборонені) твору Дефо “Робінзон Крузо” для народопросвітніх цілей.

¹⁰ “Про Вас чув багато...” – з І. Липою Б. Грінченко познайомився листовно наприкінці лютого 1892 р., а вже влітку ц. р. вони були співзасновниками “Братства тарасівців” і фактично співавторами політичної програми “Братства тарасівців” – “Profession de foi молодих українці” (уперше програма була опублікована у львівській “Правді”).

* * *

У листі-автобіографії до І. Липи Б. Грінченко говорить, що його життєпис “нікому не цікавий” і що він може назвати з нього лише дату народження. Та в написаній на прохання професора О. Огоновського автобіографії-літературознавчій статті для “Історії літератури руської” виявилось, що у Грінченка насправді є про що розповісти: і про шлях в літературу, і про те, що на 1892 р. доробок Грінченка був значним.

**Автобіографія 1892 року Василя Чайченка,
написана для “Історії літератури руської” О. Огоновського¹**

“Я народивсь р. 1863. у Харківщині в панській сім’ї, і змалку завсігди балакав по-московському, бо инакше у нас у сім’ї не балакано й навіть не дозволювано балакати. Вивчившись дуже рано читати й прочитавши до 13 років дуже багато (окрім “Енеїди” та Гребінчиних “Приказок” – все по-російському), я чотирнадцятого року, будучи школярем із третьої гімназіальної класи, прочитав Шевченка, і з того часу почав писати по-українському (досі писав тільки по-московському). Ані “Енеїда”, ані Гребінчині “Приказки” на мене не зробили впливу, – я їх вважав за кумедійні жарти. Шевченко зробив з мене зараз же українського націонала (хоч і чудно се казати про хлопця 13–14 років), – його поезія була вже мені не жартом, а його “Кобзар” зробивсь моєю Євангелією. Я почав писати по-українському, зараз же й писати усячину: починаючи з віршів та кінчаючи словарями! (14 років!) Отже, серед тієї обстанови, серед якої я був, я зустрів і од старших, і од товаришів за того саме ворогування до мого “хахлачества”, і тим мені довелось зазнати чимало гірких хвилин з-за цього...

До 17 років я був зовсім самотній на своєму новому шляху, і тільки вісімнадцятого року, не стерпівши своєї самотності (ще важчої через те, що я потрапив ще в гірші обставини, бо, змушений кинути вчиття та заробляти собі хліб власною працею, опинився я серед гнилого повітря російської канцелярії), вдався я з листом до д. Івана Левицького-Нечуя, пославши йому на зразок кілька своїх віршів. Він мені відмовив, але, на мій превеликий жаль, нам не довелось листуватись після кількох уже листів. Але мушу йому дякувати вельми, бо й тими небагатьма листами, що написав він до мене, він підняв мого духа вгору, і ледві чи не знає він сам, скільки разів і як щиро дякував я йому потім за його до мене прихильність. І коли вже маєте про мене що писати, то я бажав би, щоб не минули Ви цієї моєї подяки незнайомому мені, але дорогому до мене прихильникові. Він одіслав деякі мої вірші в “Світ” і там років 1881 та 1882 (як дізнався я з “Покажчика” М. Комарова) і були вони друковані під псевдонімом “Іван Перекотиполе”. Він же направив до мене й д. Старицького, що лагодив тоді “Раду”, і таким побитом почав я друкувати свої писання.

Почав – на превеликий мій жаль! Малоосвічений, недбалий навіть про форму віршову, понадруковував я чимало такого, що вельми потім його соромився. І досі не можу розгорнути своїх “Новыхъ пѣсень та думъ” (Київ, 1887), не почувавши сорому. Правда, зрозумівши свої помилки вже тоді, як цензурований рукопис був у Києві, я з усієї сили протестував проти того, щоб цю книжку видавати (хоча й не міг нічого зробити), але ж не можу не соромитись того свого минулого нехлюйства, і коли часом трохи й виправдовую себе, то хіба тим, що я був сам, і ніхто мені не порадив кращого, – ані приватно, ані друком. Зрозумівши ж свої помилки, я почав уже дбати про те, щоб мої роботи більш належали до літератури, ніж до макулятури. Можете зрозуміти, скільки праці (мабуть, даремної) положив я на те, щоб повиробляти купу своїх невироблених віршів, і скільки я їх знищив, не вдіявши нічого!

Скоро (р. 1881) дізнався я про Галичину, – побачив “Діло”, а р. 1883 і “Зорю”, – то зараз з усієї сили прихилився до галичан, не вважаючи на те, що тодішня мова у тих часописах до того спиняла мене, що я читав уже р. 1885 переклад “Новорічних дзвонів” Діккенса так, як би воно було по-польському (– мова, що я тоді її знав тільки трошки). Отже, незабаром я впевнився, що прихильність свою буде мені не так-то легко виявити ділом. Я почав посилати і в “Діло”, і в “Зорю” вірші, оповідання, переклади. Справді, р. 1884

“Зоря” де що з того надрукувала², але все інше систематично одкидалося. Я дуже добре розумію, які-то невироблені були тоді мої праці, але я сподівався, що міні хоч напишуть про це. Тим часом ніхто й не озвався, а праці часом клалося багато. Ще “Зоря” іноді яку дрібничку друкувала, а вже що “Діло”³. Я кинув у його зовсім посилати, здаєця, після того, як, переклавши вдвох з М. Загірньою “Сагайдачного” Мордовця та пославши половину “Ділові” (вкупі з іншим) я мав одмовою – саме погордливе мовчання. В “Зорю” я посилав затого всі свої оповідання (років 1891 та 1892 друковані у “Зорі” ж, або в “Календарі” “Просвіти” та в іншому), не лічучи віршів, і завжди стрівав одно: не велике бажання мати зо мною діло. Тільки д. Ів. Франко озвався р. 1886 до мене: од його дізнався я, що мої праці варти друку. За це повинен я йому дякувати... Впевняю Вас, що, якби не моя непохитна впевненість, що мусимо ми, українці з Австрії та з Росії, жити в найближчих зносинах, та що мушу я так чи інак досягти того, щоб міні дали змогу робити (я бажав з усеї сили робити), – якби не ця впевненість, то я міг би зневіритись в своєму ділові тим найбільше, що російська цензура і в Росії міні не давала пільги. (Кажучи: зневіритись в своєму ділові, я кажу, звісно, про себе, про свої роботи, а не про українсько-руську справу).

Так тяглося до 1890 року, коли дякуючи д. д. Володимирові Шухевичові, Костеві Паньківському та Василеві Лукичеві, я нарешті придбав собі право працювати на користь тої ідеї, якій бажаю віддати своє життя.

От і все, що я можу сказати про себе! Додам хіба те, що я сподівався тих гострих докорів, які одержав (друком і приватно) за свою замітку “Галицькі вірші”, – сподівався, ще пишучи цю замітку⁴. Але, хоча роботу ту написав би я тепер зовсім не так, – я все ж не жалкую, що її надрукував: моя любов і поважання до галицьких діячів літературних вимагає, щоб я казав їм правду. Я не можу інакше казати, коли я так думаю. Інакше казавши, або мовчавши, я дуритиму людей, а значить – і не любитиму, і не поважатиму їх. Додаю ще, що в гострих моїх увагах побачили більше гострости, ніж у їх справді є...

В Росії дбаю тепер найбільш про народнє читання, і тим виготував до видання кілька книжечок з своїм підписом і без його, – вони друкувалися у Києві, у Харкові, у Одесі, у Москві...

До друку можна покористуватись всім тим, що підписане “Іваном Перекотиполем” або “Василем Чайченком”. Інших моїх псевдонімів прошу не виявляти, і виразно цього бажаю”.

Примітки

¹ Ця “Автобіографія” була надрукована спочатку в “Зорі” (1892 р. (ч. 19 (1 (13) жовтня), с. 373-376; ч. 20 (15 (27) жовтня), с. 392-395; ч. 21 (1 (13) падолиста), с. 410-414; ч. 22 (15 (27) падолиста), с. 429-433; ч. 23 (1 (13) грудня), с. 450-453; ч. 24 (15 (27) грудня), с. 469-471)), а потім у виданні “Історії літератури руської” О. Огоновського (части III, 2-й відділ, Львів: НТШ, 1893, с. 1152-1156), який у примітці подав історію її постанови: “Попереду писав Чайченко ось що до Костя Паньківського про сю справу: “Щодо моєї біографії, то мині здаєця, що життєпис такого літературного діяча, що ще не викінчив своєї діяльності, не може мати ціни уже через одно те, що переведеця на історію його персонального життя, а се річ зовсім мало цікава, бо публіці треба знати літературні вчинки письменникові, а не те, якої години він устає, чи ляга, – це річ малої ваги. Та я, власне, і не знаю, що я міг би сказати про себе цікавого. Хіба рік, коли народивсь, та деякі пояснення про літературну діяльність, – так дві-три уваги, – от і все. І коли забажає д. Огоновський, то я залюбки це йому дам”. – [Прим. О. Огоновського].

² У “Зорі” 1884 р. надруковано три короткі стихотвори В. Чайченка і два прозаїчні писання, себто казку “Чудова дівчина” (с. 119-120) і біографічну статтю п. з. “Джон Бровн, перший борець за визвол американських невольників” (с. 177-179). – [Прим. Б. Грінченка].

³ У фелетоні “Діла” надруковано 1890 р. оповідання Чайченка п. з. “Непокірний” (ч. 55-57) і легенду з далекого Сходу п. з. “Зрадник” (ч. 113). – [Прим. Б. Грінченка].

⁴ “Галицькі Вірші”. Критична стаття В. Чайченка у Львівській “Правді”; том III, 1891; випуск 8, с. 103-111; – випуск 9, с. 150-158; – випуск 10, с. 200-206. – [Прим. Б. Грінченка].

Наступна Автобіографія написана через шість років, які внесли у творче життя Б. Грінченка численні зміни. Йому виповнилося 35 років і він подивився на свій шлях уже як літературознавець. Не випадково й написана вона від третьої особи. Це фактично літературознавча стаття про себе, подібна до статті в “Большой Энциклопедии” за редакцією С. Южакова і професора П. Мілюкова.

Автобіографія 1898 року, написана для видавництва “Вік”¹

“Борис Грінченко народився 27 листопаду (XІ. 27) р. 1863-го в бідній панській сем’ї на х. Вільховий Яр у харківському повіті. Вчився дома, потім у харківській реальній школі, кілька місяців служив у канцелярії в харківській казенній палаті, десять років був народнім учителем у Харківщині та Катеринославщині, років півтора земським статистиком у Херсонщині, а з р. 1894-го служить у чернігівській губернській земській управі: спершу завідував земською оцінкою та народньою освітою, а тепер служить секретарем.

Навчившись писати й читати щось років п’яти, хлопець із запалом читав усе, що потрапляло до рук. Першими вчителями літературними, після кількох дитячих книжок, були йому Вальтер Скотт, Байрон, Альфред-де-Віньї, Еркман-Шатріан, Гюго, Гоголь, Пушкін, Некрасов, Кольцов. Забившись в гущавину лісову, малий хлопець 7–8 років упивався чарівним малюванням улюблених авторів, забуваючи за їми сумну дійсність.

Але опріче цього читалася всячина: романи Альфонса Карра, Дюма-батька, Боборикина, Лажечникова та инш., “Исторія государства російскаго” Карамзина, чиясь історія інквізиції, чиясь історія Наполеонових війн, “Исторія русской литературы” Полевого, життєписи славетних людей, житія святих, церковні проповіді, мандрівки Одюбона, журнали “Вестникъ Европы”, “Дело”, “Ремесленная газета”, науково-популярні народні книжки всякого змісту, російські часописи – така безладна мішанина містилася в хлопцевій голові, була йому лектурою до 10 років. Велике вражіння зробили на хлопця, як йому було років 7–8, могуті постаті Тараса Бульби та Остапа Бульбенка з їх боротьбою за козацьку волю, Жан Вальжан та інші “нещасні” з твору Гюго (“Les misérables”) та сцена релігійних утисків в історії інквізиції та в романі Альфреда де-Віньї “Сен-Мар”. З життєписів уразив його найбільше життєпис Байрона: чогось цікаво було хлопцеві вчитувати, як на Байрона всі нападали, а він проти всіх сам був.

В сем’ї у Грінченків ніколи не говорено по українському. І перші писання хлопцеві були по великоруському. Почав шести років з віршів, тоді “видавав” на своєму хуторі кілька “журналів”, докучаючи їми батькові, матері й дідові Андрієві – старому печникові, що жив у Грінченків з своєю сліпою бабою Галькою. Ця обмежена публіка (як підріс брат та сестри – вона побільшила) мусила читати або слухати вірші, оповідання, наукові розвідки й інші писання вельми плодючого “автора”.

По українському читав хлопець ще дома Гребінчині байки, “Борода та чуприна” Думитрашка, а у “Вестнике Европы” розвідку д. Рудченка про чумаків в уривками з українських пісень (потім передруковану в книзі “Чумацкія песни”), а в ларькові, бувши в першому класі – “Енеїду” Котляревського. Це на його не зробило вражіння; твори Гребінчині, Думитрашкові та “Енеїду” вважав він за кумедійні жарти. Але одного разу (був тоді в третьому класі) почув, як одна панія похвалила при йому українську мову й Шевченка. Став писати по українському, а дома знайшов “Кобзаря” у батька в скрині (якось випадком туди потрапив), прочитав його, і вражіння від цієї книги покрило всі вражіння, які досі мав од книг... Почав писати по українському всячину:

вірші, повісти, драми, навіть складав словарь український, видавав для товаришів-школярів журнали по великоруському й по українському. Зазнавав за все те чимало глузування, а часом і кари.

Все, що міг добути Куліша, М. Вовчка, Костомарова, Котляревського, Квітки, Левицького та інших українських авторів, також "Основу" – поперечитував, а що здолав – придбав на власність. Поруч з цим ішло читання всяких уславлених авторів інших народів – без ніякого ладу; в четвертому класі буди, зацікавився хлопець спершу літературною критикою і зачитувався Писаревим (почасти Белінським та Добролюбовим) та сам писав "критичні розвідки" по українському й по великоруському, а потім потягло його й до інших питань, – і пішла безладна мішанина з таких творів, як: "Асоціації" Михайлова, "Этюд" Бокля, чиясь історія французької революції, "Комедія всемирной исторіи" Шерра, "Историческія судьбы женщины" Шашкова, педагогічні статі Ушинського й інших педагогів, публіцистичні, критичні й наукові статі з старих і нових журналів: "Современникъ", "Русское Слово", "Отечественныя Записки" і така інша лектура – не завжди добре зрозуміла цікавій голові четвертокласника...

Сімнадцяти років уже змушений був заробляти хліб у канцелярії, вісімнадцяти був народнім учителем. Вільний час уживав на самоосвіту, на писання і.. на блуканину по лісах, які дуже любив змалку. Марив про видання дешевих українських книжок для народнього читання, але плати мав десять карбованців на місяць і через те міг тільки марити...

До 17 років був зовсім самотній на своєму шляху, а тоді, не стерпівши тої самотності, послав деякі свої вірші до І.С. Левицького-Нечуя. Д[обродій] Левицький ласкаво привітав нового автора і послав його вірші до галицького місяшника "Світ", там їх і друковано з підписом "Іван Перекотиполе", починаючи з № 10-го року 1881-го. В Росії перші вірші видруковано в "Раді" р. 1883, того ж року з'явилася й перша науково-популярна книжечка "Про грім та блискавку" з підписом "Василь Чайченко". Р. 1885 видрукував Грінченко невеличку збірку віршів – "Пісні"; прихильні рецензії на неї підняли автори духа. Далі пішли друкуватися окремими книжечками віршовані й прозові Грінченкові писання. Сам автор думає, що його тодішня літературна неосвіченість відбивалася на формі цих писань, і йому довелося потім чимало дечого попереробляти, а дещо й позакидати.

Р. 1881-го побачив Грінченко галицький часопис "Діло", а 1883-го "Зорю" і почав посилати до їх свої писання. Редактори кидали їх до коша, звичайно без відповіді... А проте раз тодішній редактор "Зорі" Ом. Партицький одповів таки авторові друком, написав про його вірші (що дуже проінняті були духом Шевченка й Некрасова) таке: "Цінимо високо ваш поетичний талант, тільки ж з засади поезій настрою сумного в "Зорі" не поміщаємо. Ті вічні жалі і плачі лиш затроюють душу читателя, а хісна з них ні для народу, ні для літератури ніякого. Для нас ціну мали б поезії історичні або образки з світа женського; того домагаються і читательки нашої "Зорі" ("Зоря", 1883, № 13, стор. 220). Ця відповідь не звеселила автора, однак він таки не покидав посилати до галичан свої писання. Часом – дуже зрідка – щось і друкувалося в "Зорі", більшість десь гинула. Ні один галицький редактор ні разу й словом не озивався. Тільки д. Франко раз прихильно закликав працювати до місяшника "Поступ", але той місяшник зостався проектом. Року 1890 та 1891-го галичане д.д. В. Шухевич, К. Паньківський та В. Лукич забажали ближче зазнайомитися з Грінченком і з того часу писання його (навіть такі, що видобувалися назад із старих редакційних кошів) стали з'являтися скрізь по галицьких періодичних виданнях: у "Ділі", в "Зорі", "Правді", дитячому

“Дзвінку”, “Бібліотеці для молоді”, “Буковині”, юмористичному “Зеркалі”, педагогічному “Учителі”, “Батьківщині”, “Літературно Науковому Вістнику”, в американській “Свободі” та в інших; також в альманахах “Ватра”, “Зерна”, “Вперед!”, “Рідний зільник”, “Квітка”, “Левада” та инш. і окремими книжками виданням товариств “Просвіта” й “імени Шевченка” й инш. Одночасно і в Росії друкувалися його писання то окремими книжечками, то в альманахах “Рада”, “Складки”, “Нива”.

Частину своїх віршів зібрав Грінченко р. 1894–1895-го в трьох томиках львівського видання: “Під хмарним небом” – це збірка віршів власного складання з додатком невеликого числа перекладів дрібних пієс з Гейне, Гете, Шіллера, Мельницького, Плещеева, Полонського, Майкова та инш. (дещо з цієї збірки видруковано р. 1895-го в Чернігові книжкою “Пісні та думи”); “Книга казок віршем” – збірка віршованих казок переважно на позичені в народу сюжети (р. 1890-го передрукована в Одесу двома частками); врешті, “Байки”, – частину їх видруковано р. 1895-го в Чернігові.

Більша частина оповідань та повістей Грінченкових міститься в трьох томах львівського видання “Твори Василя Чайченка” (1892): десятків зо два оповідань і дві повісти з життя української інтелігенції: “Соняшний промінь” (національний рух) та “На распутті” (хитання й вагання сьогочасної інтелігенції, що не має певних ідеалів; цю повість – також і деякі оповідання – перекладено по чеському). Дещо з Грінченкових оповідань видруковано і в двох чернігівських томиках: “Хатка в балці” (1897) та “Оповідання” (1898).

З драматичних творів надрукував Грінченко: комедії з сільського життя “Неймовірний” (сільські пльотки) та “Нахмарило” (єднання інтелігенції з народом); віршовану драму з колишнього життя українських невольників у Турещині “Ясні зорі” та історичну драму з часів Хмельницького “За батька”. Можна згадати ще віршовані переклади з німецької мови двох Шіллерових драм: “Вільгельм Телль” та “Марія Стюарт” (друковані у Львові).

Писання для дітей уважав Грінченко завсігди своєю повинністю і то любово йому повинністю. Опріче згаданих “Книги казок віршем” та “Байок”, містив він чимало прозою й віршем у дитячих журналах “Дзвінок” та “Бібліотека для молодіж”, також і окремими книжками.

Не менше серйозною й важною повинністю своєю уважав Грінченко писання для народнього читання. В своїх спеціальних розвідках він виявляє ту думку, що не повинно бути двох літератур – одна для пана, а друга для мужика; думає, що література мусить бути одна про всіх; що частина кращих творів славетних письменників: Гомера, Есхила, Софокла, Езопа, Шекспира, Байрона, В. Скотта, Діккенса, Борнса, Молієра, В. Гюго, Шіллера, Гете та инших в простому перекладі і з деякими поясненнями можна дати й тепер до рук читачеві з народу, але як освіту народню дуже в нас занедбано, то щоб полекшити народові розуміти ті твори й перейти згодом до важчих – треба виготувати народові дочасню літературу, найбільше науково-популярну. Через те він завсігди вділяв і вділяє чимало свого часу на писання таких народніх книжок; з їх можна згадати: “Серед крижаного моря”, переробка “Робинзона”, життєписи Котляревського, Квітки, Гребінки, Гутенберга, Гарфільда, книжки про Финляндію, Сахару, “Про грім та блискавку, збірки народніх творів: “Думи кобзарські” та “Веселий оповідач” та инш. З року 1894-го почав він у Чернігові видавати (переважно коштом Івана Яковича Череватенка, але і своїм власним) дешеві народні книжки, – досі видано 30 номерів².

Можна згадати ще, що Грінченко містив по галицьких виданнях усякі розвідки змісту педагогічного, історико-літературного, критичного та публіцистичного (“Періодичне видання для дітей”, “Популярні книжки”, “Три

жіночі постаті”, життєпис Зіньківського, “Галицькі вірші”, “Кілька слів про нашу літературну мову”, “Малюнки простолюдних московських книгарів на українські сюжети”, “Жан Массе”, “Було, єсть, буде”, статі про школи народні, про книжки на селі, рецензії й інше). З року 1895-го друкує він додатком до “Земскаго сборника Черниговской губерніи” (і окремими книгами) “Этнографическіе матеріали, собранные въ Черниговской и соседних съ ней губерніяхъ” – це етнографічні записи почасти його власні, почасти д.д. Гаврилея, Зіньківського, Кравченка, Пл. Лукашевича, Ромашкевича, Степаненка й інших. Досі вийшло три томи: I та II-й – проза: казки, оповідання, легенди, приказки й інше (479 номерів), т. III-й – пісні (більш як 1700 номерів, не лічучи варіантів)³.

Як то всякому звісно, українська літературна робота не дає заробітку. Доводиться жити з служби. Ця службова праця, забираючи більшу частину дня, не дає Грінченкові змоги робити для літератури стільки, скільки йому хотілося б”.

Примітки

¹ Рок 1898, впорядковуючи збірник “Вік”, видавництво звернулось до небіжчика, прохаючи дати біографічні відомості про себе. Відповіддю на це прохання й була ця автобіографія, що тепер оце друкується вперше, бо у “Вікові” не могла бути надрукована з причин цензурних і технічних. – С. Єфремов. (“Над могилою Бориса Грінченка. Автобіографія, похорон, спомини, статті” / Упоряд. С. Єфремов. – Київ. – 1910. – С. 6-13).

² “...досі видано 30 номерів” – усього у видавництві Б. Грінченка вийшло 48 народопроевітніх книжок.

³ Пізніше, року 1901-го, Б. Грінченко видав четверту книжку “Этнографических материалов...” – “Из уст народа” (Чернігів, 1901).

* * *

Остання автобіографія Б. Грінченка була написана на прохання видавництва “Час” у листопаді 1909 р. за півроку до смерті, коли перебував на лікуванні в м. Оспадалетті (Італія).

Автобіографія 1909 року, написана для видавництва “Час”¹

“Народився р. 1863, 27, XI на хуторі в Харківщині в дрібнопанській змосковленій сем’ї. Вчивсь у харківській реальній школі. Восени 1879 року арештовано за те, що ширив заборонені книжки (“Парова машина” й інші), в січні 1880 випущено з харківської тюрми, рік жив дома на поруках у батька на хуторі. З початку р. 1881 подався знов у Харків шукати заробітку. Пощастило найти місце канцеляриста в Харківський казенній палаті, але щодо заробітку то йому не пощастило: перші два місяці не давали нічого, тоді 10 р. на місяць, тоді 12. Звичайно, що обідав через день, а жив в одній хаті разом з шевцем і його сем’єю та ще й у такій, що по стінах текли патьоки... Згодом уже добув ще роботи і міг наняти хатчинку, де хоч не міг ходити, та міг хоч сам спати. До того ж робота в канцелярії була страшно нудна, і я втік з неї того ж року: якимсь чудом пущено вчителем на село. Школа була – хатка при волості з побитими шибками, розвалюю грубою, земляною повибиваною долівкою. Якось полагодили. Учити доводилось увесь день, бо школярі відразу не поміщались у хаті, то одна частка ходила до обід, друга по обіді, а я обідав увечері тим, що сам зварю, бо ця вся штука оплачувалася 10 р. на місяць. Як я пішов з цієї школи, земство скасувало її “за невозможностью производить в школьном помѣщеніи занятія”². Ще ж до того село було (в Зміївському повіті) московське. Через рік попрохавсь у другу школу в тому ж повіті – і знов опинивсь у московській. Але село було саме на межі з Полтавщиною. Я перейшов жити верстов за три у полтавське українське село, а в школу щодня ходив.

Мені хотілося вчитися від народу мови, записувати лексичні й фольклорні матеріали і взагалі придивлятися до народного життя. У полтавському селі я жив у одній хаті з хазяями, квочками під полом, ягнятами й телятами по ночах, але того, чого шукає, мав досить. Через рік мене переведено в гарну двохкласову школу, але знов московську, і тільки вже на четвертий рік мені пощастило стати вчителем і завідуючим двохкласовою школою в українському селі Нижній Сироватці Сумського повіту. Та, на жаль, я там пробув тільки рік через доноси од попа-законовчителя, завязаного і лютого “чорносотенця” (як тепер кажуть). Я поїхав у Херсонщину статистиком губерньського земства і півтора роки там працював разом з іншими статистиками, то їздячи по городах і селах та збираючи матеріали, то обробляючи їх. Як об’їзджено вже було й описано всю губернію, я з осені 1887 року переїхав до Катеринославщини знову вчителем в с. Олексіївку Славяносербського повіту.

Ще в початку р. 1884 я оженився і жінка моя з того часу стала мені вірним товаришем у всіх моїх заходах і в багатьох важних і важких працях. У Олексіївській школі ми вчителювали разом. Тут нам було вільніше, і ми нишком учили також і по українському і мали для школярів і селян чималу укр. бібліотечку. Ми стягли в неї всі книжки, які могли, але все було мало; я став складати збірки з усяких старих і нових укр. авторів, писав їх друкованими літерами, опрацював і так побільшував бібліотеку. Тоді ж мені довелося вчити й дочку. У мене не було ні одної укр. шкільн. книжки. Я склав і написав для неї друкованими літерами граматку і першу читанку, видавав і журнал “Квітку”. Згадую про це, щоб знали, як тяжко доводилось добувати змогу освічувати хоч трохи по-українському³. Тут ми прожили шість років. Але треба було вчити дочку далі і ми мусили переїхати в город. З січня 1894 року я став служити в Чернігівській губерньській земській управі – спершу завідував оціночним відділом, тоді відділом народньої просвіти і нарешті був секретарем губерньської земської управи. У декабрі року 1899 через інтриги і всякого сорта “заходи” реакційної і українофобської групи гласних, я мусив покинути цю посаду і з того часу живу з літературного заробітку.

Саме тоді я перевіз до Чернігова частину українського музею Тарновського (він одказав його земству), і він лежав жужмом невпорядкований, а згадана група українофобів дуже лютувала, що не вважаючи на всі її заходи земство таки взяло Музей. Вони, якби могли, – спалили б його. Ми (жінка й я) боялися, щоб, користуючись з величезної безхарактерності і необачності тодішнього президента управи, цей Музей якось не занепащено, не позакидано речі і т. и., і рішили впорядкувати його. Земське зібрання призначило на це 700 рублів, але, розсержені на його за його поведіння зо мною, ми не схотіли брати тих грошей. Півроку працювали ми щодня, часто і вдень, і ввечері, поки порозбірали речі, рукописи й малюнки і склали й надрукували II том каталогу (I видав сам Тарновський, але його треба було тепер переробити й доповнити і це ми теж мали зробити). Тим часом управа запропонувала жінці й настановила її завідувачкою Музею (360 р. на рік), – нам це діло таке було дороге, що жінка згодилась. Але губернатор Андрієвський, що спеціально був лихий до мене, не затвердив жінки на посаді. Почали були клопотатися в департаменті поліції, але там сказано, що – ні і між іншими провинами нашими вставлялись і такі, що наша наймичка їсть і п’є з нами за одним столом. Поки це діялось, жінка склала третій том Каталогу – бібліотеки друкованих книг, але він зостався рукописом. А губернатор довідався, що приватно працюємо в Музеї, сказав президентелеві, що коли ми не покинемо зараз же Музей, то він виселить нас з губернії. Довелось кинути не доробивши.

Року 1902 влітку ми переїхали до Києва.

Писати я почав дуже рано – щось шестилітнім хлопцем, але по московському, бо українську мову з нашої сем'ї було вигнано як мужицьку. Років 13-ти я прочитав Шевченка і почув од знайомої пані прихильний суд про його і про українську мову. Мене вона зацікавлювала вже і я став писати по-українському. Про це є з моїх слів у Огоновського – про початок мого українського писання і про те, як я вперше виступив р. 1881 у “Світі” – це так і було. Але Огоновський узяв ще два моїх оповідання – “Ксеня” й “Дядько Тимоха” і за їми написав про мої дитячі літа, рішивши, що хлопець, од якого мова мовиться, є я, – це дурниця, до якої Огоновський не мав ніяких підстав.

Так друкуватися я почав у “Світі” під псевдонімом Ів. Перекотиполе з р. 1881. Потім друкував свої вірші, оповідання й повісти, драми, розвідки, дописи, переклади й т. у. по багатьох галицьких та буковинських виданнях (бо в нас не вільно ж було), а саме: Зоря, Правда, Житє і Слово, ЛНВістник, Діло, Буковина, Народ, Батьківщина, Зеркало, Учитель, Дзвінок, Бібліотека для молодіжі, в американській “Свободі” і в київській “Кіевской Старинѣ”, також і по альманахах: Рада, Складка, Нива, Ватра, Хвиля за хвилею, З над хмар і долин, Багаття та инш., також в альманахах львівської “Просвіти” і взагалі в серії виданнів “Просвіти”. У московських періодичних виданнях робота моя була випадкова і мало не завсігди викликала потребу спопуляризувати або вияснити якусь українську справу. Були мої статті в Рус. Богатствѣ, Южныхъ Запискахъ, Жизни и Искусствѣ, Кіевской Газетѣ, Кіевскомъ Голосѣ, Волини, Полтавщинѣ, “Харьков. Губ. Вѣдом.” та ин. Тільки в “Земск. Сборникѣ Черниг. губ.” працював я систематично, містючи в йому розвідки про українське письменство, а в додатках – “Этнографическіе матеріали”, “Изъ устъ народа” та “Литературу украинскаго фольклора”.

Року 1902 редакція “Кіевск. Старини” закликала мене впорядкувати словарь української мови. Матеріялу було мені дано тільки 49 тисяч слів і не вважаючи на всі мої домагання не схотіли доповнити цей матеріал новим. Ми з жінкою доповнили словарь скільки змогли з власного матеріалу, але все ж часу було так мало (словарь робився на академічний конкурс і останні роки півтора мені доводилось сидіти над ним 10–11 годин щодня), що північні діалекти і ще дещо zostались не повно зарепрезентовані. Через це Словарь одібрав од Академії Наук тільки другу премію, хоч про саму роботу і про наукову вартість Словаря академічна рецензія озвалась дуже прихильно.

Академія ще раз пошанувала мене, закликавши року 1906 дати розгляд збірки фольклорних матеріялів д. Малинки, поданої на премію ім. Гоголя; за цю рецензію Академія дала мені золоту медаль.

З початком р. 1906 почалася на російській Україні нова періодична преса. Я віддав тоді весь час на роботу в “Громадській Думці” та в “Раді” 1906 року, а також у “Новій громаді”. Редактора цього місяшника С. О. Єфремова двічі арештовувано р. 1906, щоразу на кілька місяців, то мені доводилось і редагувати “Нову Громаду” більшу частину року.

Хочу ще сказати про книжки народопросвітні. Величезну потребу в їх я, звісно, не тільки бачив, але почував щодня в своїй роботі на селі та й після села. Але цензура знищувала всі заходи сотворити популярну літературу – все забороняла, хоч книжки були дуже невинні. Тоді, вчителюючи в Олексієвці, ми з жінкою наважились посилати до цензури щороку десятків півтора рукописів під усякими псевдонімами і не од себе, а на адреси своїх знайомих з усяких місць Росії (їм послався рукопис, а вони вже посилали його до цензури). Так пішло лекше і чимало цих рукописів видали київські книгарі і мало хто й знав, звідки вони йшли.

